

Basilio Losada na revista *Grial*

María Xesús Lama

Formas de citación recomendadas

1 | Por referencia a esta publicación electrónica*

LAMA, MARÍA XESÚS (2011 [2000]). “Basilio Losada na revista *Grial*”. En Isabel de Riquer, Elena Losada e Helena González (eds.), *Professor Basilio Losada. Ensinar e pensar con liberdade*. Barcelona: Publicacións de la Universitat de Barcelona, 477-484. Reedición en *poesiagalega.org*. *Arquivo de poéticas contemporáneas na cultura*.
<<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/682>>.

2 | Por referencia á publicación orixinal

LAMA, MARÍA XESÚS (2000). “Basilio Losada na revista *Grial*”. En Isabel de Riquer, Elena Losada e Helena González (eds.), *Professor Basilio Losada. Ensinar e pensar con liberdade*. Barcelona: Publicacións de la Universitat de Barcelona, 477-484.

* Edición dispoñíbel desde o 4 de maio de 2011 a partir dalgunha das tres vías seguintes: 1) arquivo facilitado polo autor/a ou editor/a, 2) documento existente en repositorios institucionais de acceso público, 3) copia dixitalizada polo equipo de *poesiagalega.org* coas autorizacións pertinentes cando así o demanda a lexislación sobre dereitos de autor. En relación coa primeira alternativa, podería haber diferenzas, xurdidas xa durante o proceso de edición orixinal, entre este texto en pdf e o realmente publicado no seu día. O GAAP e o equipo do proxecto agradecen a colaboración de autores e editores.

María Xesús Lama López

Universitat de Barcelona

A colaboración de Basilio Losada coa revista *Grial* pode constatare dende o primeiro momento da publicación da revista, na súa segunda etapa.¹ Iníciase xa no primeiro número a través dunha longa recensión sobre dous ensaios que facían realidade naquel momento as aspiracións do grupo de Galaxia, da que forma parte a revista. Trátase dos *Ensaíos I* de Domingo García Sabell e de *O segredo do humor* de Celestino Fernández de la Vega [1963: 103-12], dous libros que Losada considera senlleiros porque afrontan o desafío de escribir ensaio en galego tras o silencio da posguerra, recuperando o espírito que o Seminario de Estudos Galegos quixera desenvolver antes da Guerra Civil.² A recensión será a forma máis recorrente na colaboración deste estudioso, que comenta para a revista ano tras ano as publicacións de autores novos e consagrados ou aportacións bibliográficas sobre a literatura galega, sen esquecer outros temas que se estenden ó ámbito da historia, da literatura española ou da arte. Pero a través destas críticas vai vertendo opinións persoais sobre o mundo cultural galego, presentando concisas panorámicas do momento da creación en diferentes xéneros e propondo vías de acción no ámbito da creación ou do estudo, de tal xeito que o lector pode seguir un completo espectro das cuestións polémicas e os retos que interesaban e se debatían en Galicia ó longo dunhas décadas fundamentais na nosa cultura.

En forma de artigo encóntranse a penas tres colaboracións, todas dos primeiros anos e sempre orientadas na dirección de introducir os lectores galegos en ámbitos culturais alleos e de difícil acceso na Galicia dos anos sesenta. O primeiro titúlase “Tradición e novidade no teatro alemán de posguerra” [1964, t. II, nº 3: 16-38] e presenta unha visión panorámica e crítica da escena alemana tras a caída de Hitler, con atención especial ás figuras de Brecht e Zuckmeyer. Anos máis tarde propón un achegamento á literatura catalana a través dunha figura representativa dos principios

1 O proxecto da revista ponon en práctica o grupo de Galaxia primeiramente en 1951-52 baixo a denominación de “Colección Grial” para disimular o seu carácter de revista ante a censura franquista. Despois dos catro primeiros números pechou por orde gubernativa e non se puido retomar a empresa ata 1963.

2 Curiosamente este comentario do ensaísmo da xeración de Galaxia encontra a súa contrapartida nos anos oitenta nun artigo titulado “E non hai ensaio” [1985, nº 89: 337-39] que é un lamento polo escaso interese das novas xeracións de intelectuais galegos por este xénero, nidamente diferenciado do estudo científico.

de século co título “‘Pere Quart’, poeta no tempo” [1967, nº 18: 441-456] que inclúe unha selección de poemas traducidos ó galego. Non é casual que tanto os escritores alemáns como o catalán sexan opositores ás respectivas dictaduras e vítimas do exilio, que conxugan os logros estéticos da súa obra cunha posición moral e unha actitude crítica prioritarias e insubornables.

Outra liña de traballo que se observa nesta primeira época é a crítica de arte que ten unha interesante manifestación nun artigo sobre a arquitectura moderna: “Le Corbusier e o neobarroco arquitectónico” [1966, nº 11:1-13], analizando a evolución do funcionalismo de entreguerras ata o descubrimento de novas formas e a aposta por unha arquitectura emocional. Deses mesma época son dúas críticas referidas á obra de artistas plásticos galegos que expoñen en Barcelona: a “Mostra de arte galego en Barcelona” e outro sobre o gravador Ortiz [1965, nº 10: 483-85]. Da obra dos pintores, escultores e gravadores que expuxeron nesta presentación colectiva da nova arte galega destaca Losada unha característica común por riba das peculiaridades técnicas de cada artista: a súa “responsabilidade cara a Galicia” e a fuxida da visión folclórica e sentimental da terra. Estes artigos sobre arte, que se limitan a unha fase moi temperá da obra crítica do autor, manifestan sen embargo unha faceta da súa dedicación profesional que pronto quedaría relegada a un segundo plano fronte ó traballo sobre a literatura galega, pero que seguiu cultivando sempre a través da docencia de Historia da Arte para as universidades americanas na Universitat de Barcelona. Non se debe contemplar, pois, este campo de traballo como unha veleidade circunstancial, senón como unha manifestación da concepción interdisciplinaria dos estudos humanísticos que se reflicte de diversos modos na súa produción.

Unha mostra disto é o conxunto de colaboracións na revista *Grial* que estamos a estudar. Ademais dos artigos sobre temas diversos xa comentados, compre afrontar a análise das numerosas recensións partindo dunha clasificación temática que dará idea da multiplicidade de intereses do autor: comentarios de bibliografía crítica, lembranzas-homenaxe, comentarios da reedicións de clásicos, críticas a estudos de historia e cultura, e a libros de creación nos diferentes xéneros: literatura infantil, narrativa e poesía.

Chama a atención nos primeiros números a abundancia de comentarios sobre bibliografía valleinclaniana [núms. 12, 13, 15 e 17], que coinciden coa celebración do centenario deste autor en 1966, e de bibliografía rosaliana [núms. 14, 18 e 19] dos últimos anos sesenta. Sobre Valle Inclán comenta os libros de Guillermo Díaz-Plaja, der Ramón Sender e de Antón Risco, así como o número especial que lle dedica a revista *Cuadernos Hispanoamericanos*, destacando sempre a revisión do que estas publicacións aportan ó estudio da obra do escritor por enriba do sensacionalismo ata entón reinante en torno á súa biografía e verte acertadas observacións sobre as consideracións que os autores fan encol da conflictiva cuestión da galegitude da obra de Valle e a difícil conxunción das visións foráneas coas do interior. Sobre esta cuestión insiste tamén ó comentar os libros publicados sobre Rosalía de Castro, valorando moi positivamente a superación da visión tópica da poeta recluída no ámbito da literatura

de carácter popular e folclórico que predominaba aínda na versión oficial propagada a través do ensino. Por iso valora do estudio de Mª Antonia Nogales a lectura de Rosalía como poeta social, mentres as antoloxías precedidas de estudio feitas por Angel Lázaro (1966) e por Costa Clavel (1967) contribúen a ofrecer ó público hispano unha obra aínda non dabondo coñecida. Pero esta sección debe completarse aínda con dúas recensións bastante posteriores que interesan esta vez tanto polo artista que é obxecto de estudio como polo autor do traballo: trátase do estudio de Manuel María sobre a poesía de Xosé Crecente Vega (1968, nº 21: 374-76) e o de Luís Seoane sobre a obra artística de Castelao [1970, nº 28: 243-45]. O primeiro sérvelle para reflexionar sobre a importancia da obra crítica dos poetas de cara ó coñecemento dos seus criterios estéticos e os seus intereses como lectores, mentres no segundo fai unha presentación apoloxética da figura de Luís Seoane no exilio e sinala a escasa biografía de profundidade existente naquel momento sobre a obra de Castelao, que comeza a paliarse coa publicación deste libro en Bos Aires, no cal reconece ademais o mérito de estudar a obra en relación co contexto artístico e político en que foi producida, apostando por unha crítica non aséptica, senón apaixonada e comprometida como a de Seoane.

No grupo das lembranzas cóntase as dedicadas, con motivo do seu pasamento, a dous personaxes moi vinculados á experiencia biográfica do autor polos anos compartidos en Barcelona: Fermín Penzol (1981) e Manuel Casado Nieto (1984),³ xunto cos artigos que aporta para os números extraordinarios da revista adicados a Luís Seoane [1979, nº 65: 358-60] e a Rafael Dieste [1982, nº 78: 421-25]. Son estes dous últimos especialmente interesantes por conter reflexións críticas sobre aspectos da creación literaria vinculados coas preocupacións e teorizacións destes dous escritores exiliados, analizando no caso de Seoane a súa preocupación pola Historia, mentres que a partir dos escritos teóricos e prácticos de Dieste diserta sobre a definición do conto. O interese de Seoane por unha Historia mítica, máis próxima á narrativa ca á ciencia, explica a continúa recreación de temas histórico-míticos na súa obra gráfica e literaria como contribución á creación dunha épica nacional que debía servir de base para un presente afirmativo e dinámico. En canto á análise das teorizacións de Dieste sobre o conto, encóntranse algúns elementos de polémica que teñen a súa base na consideración do conto como xénero popular que leva ó crítico a explicar tamén moitos logros estéticos nos contos de Dieste polo coñecemento e aplicación dos recursos da narración oral, clave fundamental para Losada de toda boa narración.

Estes dous artigos recollen de feito, con motivo da homenaxe ós amigos, dous temas que son permantente obxecto de interese do crítico ó longo dos anos: a historia e a teorización sobre a creación literaria. Son numerosos os comentarios adicados a estudos históricos de Galicia, sexa historia política, económica ou mesmo literaria. En estudos como o de Elías de Tejada e Pércopo [nº 16, 1967: 235-39] interesa des-

3 No nº 22 adicáralle xa un comentario á novela de tema galego *Un lugar en el tiempo* de Casado Nieto, onde se fai tamén un repaso crítico da obra poética en galego deste autor.

taçar o recoñecemento da personalidade diferenciada de Galicia dende presupostos conservadores e ó mesmo tempo sinalar a discrepancia da visión dos autores coa do galeguismo, por non considerar a Galicia como unha nacionalidade frustrada⁴ e presentar a súa integración nunha unidade superior como un proceso natural que constitúe a culminación da súa Historia. O libro *Galicia Feudal* de Victoria Armesto [1970, nº 27: 120-21] valórase polo seu carácter de compendio claro e ameno para a divulgación da Historia. Moi presentes no comentario dos estudos históricos están sempre as aportacións de Emilio González López, do que comenta tamén dous libros no ano 1969. O primeiro é un libro de historia publicado por Galaxia nese mesmo ano [1969, nº 26: 505-07] no que aporta unha análise nova da acción dos políticos galegos na corte española dos Austrias, así como o estudo das relacións de Galicia cos países anglosaxóns e unha exposición da vida cultural galega nese período que intenta explicar tamén as causas do silencio das letras galegas. Losada celebra os achádegos dun traballo que, contemplando feitos da historia xeral hispánica dende unha perspectiva periférica, permíte aportar datos moi clarificadores do devir histórico, se ven raras veces son tidos en conta pola historiografía oficial. A outra obra comentada de González López é un volume da súa Historia da Literatura Española dedicado á Idade Moderna e aparecido en 1965, o que serve para lamentar as dificultades de acceso dende España a esta obra, que dalgún xeito representa aquí toda a obra dos exiliados, perdida por inaccesible dende España. O interese do crítico polos estudos da realidade galega nun senso amplo móstrase tamén nos comentarios de obras de carácter económico como o volume *Economía e sociedade en Galicia* [1969, nº 23: 124-25] ou o libro de X. M. Beiras *El problema del desarrollo en la Galicia rural* [1968, nº 21: 364-66], que sitúa nun contexto de estudos sobre as peculiaridades das diversas comunidades hispánicas e valora como un traballo clarificador das circunstancias socioeconómicas de Galicia dende unha perspectiva científica que supera as interpretacións románticas e demostra o carácter modificable das causas do atraso económico. Un par de anos máis tarde aparece o comentario doutro estudio de carácter académico que lle serve para confirmar a aparición de voces novas e reivindicativas dentro da universidade galega: *La depresión cultural gallega* de Gonzalo Anaya Santos [1971, nº 31: 117-19] presenta uns datos alarmantes na valoración cultural da poboación galega que se mostran paralelos ó seu precario desenvolvemento económico. Losada chama a atención sobre a evidente correlación entre pobreza e incultura que mostran as estatísticas e apunta as causas sociolóxicas dos baixos índices do coeficiente intelectual da poboación: “ser intelixente é dispor das respostas axeitadas aos problemas que nun intre histórico concreto -nunha situación cultural- plantéxanselle ó home. E o home galego en xeral non dispón destas respostas. Atópase nunha situación de desaxuste diante da realidade en que vive. Non pode entendela, en defi-

4 Cómpre ter presente a distinción entre os conceptos de “nacionalidade” e “nación” [Maiz 1984: 34]. O comentario polémico xorde aquí en outros moitos aspectos concretos, como a explicación da peculiaridade galega polo substrato celta, ó que se contrapón a influencia de “un conxunto de feitos naturais” como o clima, forma de poboamento, etc, seguindo o pensamento dos intelectuais de Galaxia, superador dos argumentos etnicistas decimonónicos.

nitiva”. O crítico destaca unha das causas do atraso cultural sinaladas polo autor: o trauma do idioma, xerador dun autoodio paralizante do pobo galego. Quizais por iso encontramos pouco despois unha mostra do interese pola cuestión lingüística na crítica dun libro que foi fundamental para comprender a problemática da lingua nas comunidades sen estado: *Idioma i prejudici* de Rafael Ninyoles [1971, nº 33: 378-79], destacando os paralelismos entre a situación do valenciano e o galego.

Pero entre a variedade temática que recollen as recensións de Basilio Losada ten un lugar especial a crítica de obras de creación literaria. Entre elas un grupo corresponde ás críticas de reedicións de clásicos que se concentran en tres anos (1969-71) valorando sempre positivamente o feito da reedición por dous motivos: a importancia de manter a disposición do público obras capitais da nosa historia literaria, e por outra banda a significación desta actividade editorial como índice de que existe un público real que demanda máis exemplares de obras relativamente recentes como a *Escola de menciñeiros* de Cunqueiro [1970, nº 27:114-16]: “A literatura galega chegou xa ó intre das reedicións. Isto quere dicir que tras do libro galego empeza a haber un público lector que permite que a laboura editorial se desenrole con certa aparencia de normalidade”. Na reseña dedicada á edición de *Cincuenta homes por dez réas* de Castelao [1969, nº 24: 253-54] sinala a importancia da lenta recuperación da obra literaria deste autor que exercerá unha influencia decisiva para abrir novos camiños na narrativa galega do momento; unha teoría que irá desenvolvendo nos diferentes comentarios de obras narrativas, nos que destaca a especial atención á obra de Neira Vilas e a aposta por unha liña de creación inspirada na linguaxe e nas formas narrativas de xinea popular como vía de superación do experimentalismo da “nova narrativa” que illaba ó creador do seu posible receptor.⁵ O seguimento deste “modelo de prosa popular” é tamén un dos elementos valorados en *Vilardevós* de Silvio Santiago [1971, nº 34: 499-500], que nalgún momento será nomeado tamén como precursor desta liña de traballo nos narradores máis novos. Xunto a esta opción estética, as críticas prestan atención a aqueles aspectos das obras que encheron baleiros do sistema literario: na novela de S. Santiago valórase a representación da vida da vila (“A vida dunha vila galega entrou así no mundo das letras”) e en *A Esmorga* de Blanco Amor, ademáis dos achados técnicos sinálase a novidade da representación literaria dos arrabaldos urbanos: “O arrabaldo ourensán entraba na literatura galega da man de Cipriano Canedo [...] Unha gran novela, revelación dun anaco de vida que a nosa literatura deixara a trasmán” [1970, nº 30: 494-95]. Estes dous elementos aparecen outra vez cando Losada comenta a reedición de *Os biosbardos* [1971, nº 33: 368-71], pois de novo “o arrabaldo vilego e non a aldea é o seu escenario” con todo o que isto significa de cara ó traballo coa linguaxe. Por iso o crítico fai unha comparación entre as obras de Blanco-Amor en castelán e en galego, concluindo que nesta lingua reco-

5 Sobre esta opción estética común a outros críticos do momento, véxanse as observacións de González-Millán [1996:43-45].

Ile “toda a inmensa regalía de recursos estilísticos aínda vivos na fala popular”, mentres isto non sucede nas obras ou versións en castelán.

Esta teima na aposta por unha narrativa de inspiración popular maniféstase xa na crítica de *Camiño Bretmoso* de Neira Vilas [1967, nº 18: 508-11], presentado como un narrador realista, que dende a publicación das *Memorias dun neno labrego* en 1961 ven a “completar o cadro da nova novelística galega, aportándolle unha liña de preocupación popular da que se mantiña allea a obra dos novelistas novos -Mourullo, Suárez Llanos, Ferrín- máis preocupados polos achados técnicos”. Describe a situación da narrativa do momento distinguindo dúas liñas principais: a do experimentalismo da nova narrativa e a do realismo populista que ten como mestre a Castela, onde se sitúa a obra de Neira Vilas, mentres se sinala o primeiro libro de Casares, *Vento ferido*, como unha obra que abre un camiño intermedio pois, sen renunciar á renovación formal, afronta temas directamente vinculados coa realidade galega. A mesma idea reitérase tres anos máis tarde na crítica de *A muller de ferro* [nº 28, 246-48], neste caso sumando xa o novo libro de Neira Vilas a esa terceira vía que recupera a comunicación co lector dende a elaboración formal, e recollendo esta vez tamén o influxo da narrativa fantástica sudamericana: “Xunto cos contos de *Vento ferido* de Carlos Casares, estes de Neira Vilas marcan unha superación dos procedementos da nova narrativa galega”. Así a todo, isto non implica un rexeitamento do experimentalismo daquel movemento, senón unha aposta polo avance a partir del, superando as súas eivas, pois “o que a escola tiña de escesiva preocupación experimental tolleulle as posibilidades de resoancia popular”. Este criterio básico vai dar os seus froitos na crítica de diferentes autores do momento: *As ponlas baixas* de Vázquez Diéguez [1968, nº 21: 371-73] considérase un produto tardío da nova narrativa que “pode resultar valdeiro” nun momento en que “xa a narrativa galega semella encetar camiños novos” seguindo “a lección de Castela [...] de sinxeleza técnica, de instintivo expresionismo popular”. Por outra banda sitúase *A torre de Babel* de Lois Diéguez [1968, nº 22: 496-98] tamén nese camiño de superación da nova narrativa que seguen algúns autores “voltos á percura dun novo realismo capaz de sustentar unha nova novela popular”, e o mesmo sucede cos relatos de Marcial Suárez en *O acomodador e outras narracións* [1969, nº 25: 386-87], que se relaciona esta vez coa novela de Silvio Santiago polo ambiente vilego, e considérase “dentro da liña que cómpre seguir para acadar unha literatura verdadeiramente popular, que descubra á xente o pracer da lectura na súa lingua”. Tamén se aplica ese criterio á literatura infantil, pois nos *Contos para nenos* de Laureano Prieto [1968, nº 20: 238-39] considérase fundamental a vinculación das historias co entorno real do neno -o realismo na linguaxe, escenarios e personaxes- ou ben a conexión coa tradición do marabilloso-popular, e do mesmo xeito gábase *A galiña azul* de Casares pola viveza da linguaxe, coidada e sinxela [1969, nº 23:126-27].

Despois, xa nos anos oitenta, encontramos as últimas reseñas de obras narrativas nas que a individual aportación de cada obra cobra maior protagonismo. O comentario de *O triángulo inscrito na circunferencia* de Freixanes [1983, nº 80: 247-48] suliña o xogo literario coa Historia que xa observara na obra de Luís Seoane, e

gaba a súa complexidade estrutural, a riqueza do mundo narrativo e os logros no manexo da linguaxe. En cambio a loanza non é tan rotunda para *Lembranzas dun home* de Xosé del Caño [1983, nº 81: 388-89], obra de principiante que se valora a pesar de todo pola novidade do relato con forma documental e a pretensión de narrar “con perfecto axuste á realidade”. Por último, *O inverno do lobo* de Xoán Manuel Casado [nº 91: 118-19], primeira experiencia narrativa dun poeta consagrado, é considerada unha boa novela que responde ó principio esencial de ser “unha historia ben contada”. De novo, pois, a valoración da comunicación co lector por encima de todo.

Nas reseñas de poesía temos que diferenciar tamén dúas etapas que comprenden por un lado os traballos publicados a finais dos anos sesenta, e por outro as últimas reseñas dos anos oitenta, con ese salto de dez anos que se corresponde en realidade cun período de escasa colaboración de Losada coa revista. Na primeira etapa encontramos a crítica ás *Elegías del Caurel y otros poemas* de Novoneira [1966, nº 13: 383-84], poemario en edición bilingüe que se considera mostra dunha intelixente evolución dende a sorprendente esencialidade de *Os Eidos*. Un ano máis tarde o crítico adícalle o seu comentario a *Palabra de honor* de Arcadio López Casanova [1967, nº 17: 382-85], presentado como mostra de que “a máis nova poesía galega parece decididamente comprometida na liña da poesía testemuñal” e perfectamente situado no contexto da produción poética galega de posguerra: dende o esteticismo das primeiras producións, rachado polos poemarios de Cuña Novás e de Novoneira –dúas expresións diversas da soidade esencial do home– ata a aparición da preocupación por Galicia en *Nimbos* de Díaz castro e culminada con *Longa noite de pedra* de Celso Emilio, que pon os alicerces da corrente de poesía social pola que empezan a transitar tamén os poetas novos. Busca esta poesía de maneira prioritaria a comunicación eficaz co público, e este parece ser tamén o obxectivo que destaca no poemario de Antón Tovar *Non* [1968, nº 19: 104-07], inda que neste caso dende presupostos máis intimistas.

Xa nos anos oitenta reencóntrase de novo coa poesía de Arcadio López Casanova en *Liturxia do corpo* [1983, nº 81: 384-86], que Losada ve formando unha unidade cos dous libros anteriores so autor, *Mesteres* e *Memoria dunha edá*. (1976) arredor dun tema básico: exilio-morte. No mesmo número aparece a crítica a *O tempo no espello* de Avilés de Taramancos [pp. 382-84] que serve para facer unha nova recapitulación sobre a evolución da poesía galega, esta vez incluíndo xa a influencia de Ferrín e o propio López Casanova na superación da poesía social.⁶ Para rematar, a crítica dos *Cinepoemas* de Claudio Rodríguez Fer [1984, nº 83:109-11] presenta un experimento individual que exemplifica os múltiples camiños que se abren ante os novos poetas nestes anos.

⁶ Losada defende aquí unha idea que tería gran éxito na historia da poesía galega: “No 1976 a publicación de *Con pólvora e magnolias* de Ferrín, e do *Mesteres* de Arcadio López Casanova, sinalou un punto de inflexión na lírica galega” [1983: 383].

A modo de conclusión podemos considerar que as colaboracións de Basilio Losada na revista *Grial*, fieis dende a súa creación ata os anos da democracia, concéntranse especialmente na década dos sesenta e nos primeiros anos oitenta. Caracterízanse pola ampla variedade dos temas tratados, pero tamén pola coincidencia cos postulados ideolóxicos do grupo de Galaxia na análise da personalidade histórica de Galicia, pola atención á obra dos intelectuais do exilio e a aposta por una opción estética que se orienta cara a unha liña de inspiración popular na narrativa, despois dos experimentalismos da xeración dos 50, e cara á recuperación dos valores estéticos na poesía tras unha longa entrega á literatura de urxencia “que primaba a mensaxe política por riba da laboura traballosa de creación verbal” [1983:382]. Sería interesante a confrontación deste corpus de obra crítica co conxunto de produción crítica publicada en *Grial* neses anos, para poder tirar conclusións sobre a posible influencia desta revista e a posible capacidade motriz da crítica no sistema literario galego, pero esta é materia que excede xa os obxectivos deste traballo.

Bibliografía

Grial 1963-1999. Vigo: Galaxia.

GONZÁLEZ MILLÁN, XOÁN. *A narrativa galega actual (1975-1984). Unha historia social*. Vigo: Xerais, 1996.

MÁIZ, RAMÓN. *O rexionalismo galego: organizaciãon e ideoloxía (1886-1907)*. Sada: Edicións do Castro, 1984.